

BOSNA I HERCEGOVINA

Komplikovan pravni i administrativni sistem koji kaska u prepoznavanju cyber sigurnosti

BOSNA I HERCEGOVINA – KOMPLIKOVAN PRAVNI I ADMINISTRATIVNI SISTEM KOJI KASKA U PREPOZNAVANJU CYBER SIGURNOSTI

KONTEKST CYBER SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Cyber sigurnost je područje od vitalnog značaja za svaku zemlju i obuhvata otkrivanje i prevenciju cyber napada, odgovore na takve napade, te zaštitu podataka i informacija svih vrsta od rizika od krađe ili ugrožavanja, što predstavlja prijetnju nacionalnoj sigurnosti, sigurnosti organizacija, zajednica i pojedinaca. Ovo uključuje lične informacije i informacije povezane sa zdravljem, osjetljive podatke svih vrsta, intelektualno vlasništvo, te informacije koje se čuvaju u vladinim, poslovnim i industrijskim kompjuterskim sistemima. Strategija cyber sigurnosti je jedan od najznačajnijih alata za očuvanje sigurnosti zemlje, njenih informacija i, u konačnici, njenih građana.

Nacionalni timovi za hitne računarske intervencije (CERT) igraju presudnu ulogu u zaštiti kritičnih informacijskih infrastruktura (CIIP) i ključni su dio svake strategije cyber sigurnosti.¹ Prema repozitoriju nacionalnih strategija cyber sigurnosti pri Međunarodnoj telekomunikacijskoj uniji (ITU), 116 zemalja posjeduje nacionalnu strategiju cyber sigurnosti, bilo da su već uvedene ili su u obliku nacrtu.² Prema podacima iz marta 2019. godine širom svijeta postojalo je 118 nacionalnih timova za odgovor na računarske incidente (CIRT).³

Učestalost cyber napada je u porastu na globalnom nivou;⁴ ali uprkos tome u 2022. godini Bosna i Hercegovina (BiH) ostaje jedina zemlja Zapadnog Balkana (ZB) bez državne strategije cyber sigurnosti i operativne mreže CERT-ova i CIRT-ova na državnom i regionalnom nivou. S obzirom na trenutnu političku scenu ove zemlje, nije vjerovatno ni da će oni postojati u skoroj budućnosti.

U 21. stoljeću cyber sigurnost je usko povezana sa funkcioniranjem države, kao što se pokazalo u Sjedinjenim državama u maju 2021. godine, kada je Colonial Pipeline pretrpio ransomware cyber napad usmjeren na kompjuteriziranu opremu koja upravlja cjevovodom koji prenosi naftu do istočnog dijela zemlje.⁵ Posljedice cyber napada mogu biti isto tako štetne kao i posljedice napada iz drugih izvora, a to

1 <https://www.ncsc.gov.uk/collection/incident-management/creating-incident-response-team>

2 <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Pages/National-Strategies-repository.aspx>

3 <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Pages/national-CIRT.aspx>

4 <https://www.forbes.com/sites/chuckbrooks/2022/06/03/alarmed-cyber-statistics-for-mid-year-2022-that-you-need-to-know/?sh=2ce3ed1c7864>

5 <https://edition.cnn.com/2021/05/10/politics/colonial-pipeline-white-house-reaction/index.html>

je razlog zašto je uspostavljanje CERT-a na državnom nivou toliko važno, posebno u današnje vrijeme. U maju 2022. Mircea Geoană, zamjenik generalnog sekretara NATO-a, upozorio je na mogućnost masovnih cyber napada od strane Rusije na ključnu digitalnu infrastrukturu Gruzije i BiH, tvrdeći kako su "Cyber napadi, pored dezinformacija i digitalne špijunaže, dio nove vrste ratovanja".⁶

I dok NATO obećava pružiti podršku odbrambenim kapacitetima zemalja, uključujući i onima protiv cyber prijetnji, ostaje nejasno u slučaju BiH u kolikoj mjeri domaće institucije i organizacije smatraju da su cyber prijetnje od ključne važnosti, kao i da li se obavljaju formalne vježbe za slučaj cyber napada na državnom nivou, te koje vrste koordinacije postoje, ukoliko uopće postoje. Ovo obuhvata sigurnosna nastojanja od strane bosanskohercegovačke vlade da spriječi cyber napade, ublaži štetu i zaštiti ključnu infrastrukturu, preduzeća, te građane i njihova prava.

BiH nema CERT na državnom nivou. Agencija Evropske unije za cyber sigurnost (ENISA) navodi CERT Republike Srpske (CERT RS) kao CERT nacionalne vlade,⁷ ali to stvara pogrešan dojam pošto ova institucija funkcioniše samo u jednom dijelu zemlje.

U junu 2022. Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) u Sarajevu je u saradnji sa Univerzitetom u Sarajevu uspostavio akademski CERT čiji je cilj pružiti usluge prvenstveno akademskoj zajednici, nezavisnim medijskim organizacijama i organizacijama civilnog društva (OCD) širom zemlje.⁸ Važno je napomenuti da bi akademski CERT ovog tipa mogao postati organizacija na državnom nivou ako bi država uspostavila pravni okvir da se to desi.

Predrag Puharić, glavni stručnjak za informacijsku sigurnost na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu i šef akademskog CERT-a, kazao je za BIRN BiH da kašnjenje u donošenju državne strategije cyber sigurnosti čini BiH iznimno ranjivom na cyber napade. "Mislim da Bosna i Hercegovina nema uspostavljene odgovarajuće mehanizme za prevenciju i reakciju na iole ozbiljan napad usmjeren na institucije države, ali ni na same građane", rekao je Puharić.⁹

U toku 2017. Ministarstvo sigurnosti BiH (MS) zaduženo je da izradi nacrt državne strategije cyber sigurnosti, koja se trebala provoditi nakon odobrenja vlade, ali se do danas ništa od toga nije desilo. Dosad su, uz pomoć Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE), usvojene samo smjernice za strategiju cyber sigurnosti.¹⁰

Za potrebe ovog istraživanja, BIRN BiH je u nekoliko navrata kontaktirao Ministarstvo sigurnosti u pokušaju dobijanja informacija o izazovima u razvoju državne strategije cyber sigurnosti i bilo kakvim uspjesima – šta je dosad urađeno i koje su aktivnosti trenutno u toku. Međutim, Ministarstvo nije odgovorilo na zahtjeve za intervju. Za prethodnu analizu BIRN-a BiH iz ovog ministarstva su naveli da nisu bili u mogućnosti da usvoje sveobuhvatnu strategiju "zbog neusklađenosti podzakonskih akata, ali će to pitanje biti uključeno u Strategiju zemlje za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2021.-2025."¹¹

6 <https://tvpworld.com/60226190/russia-may-target-georgia-bosnia-and-herzegovina-nato-deputy-secretarygeneral>

7 <https://www.enisa.europa.eu/topics/csirts-in-europe/csirt-inventory/certs-by-country-interactive-map>

8 <https://detektor.ba/2022/06/01/osnivanje-drzavnog-tima-za-racunarske-incidente-potrebno-za-sigurnije-koristenje-interneta/>

9 <https://detektor.ba/2021/03/10/cyber-attacks-a-growing-threat-to-unprepared-balkan-states/?lang=en>

10 <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/438386>

11 <https://detektor.ba/2021/03/10/cyber-attacks-a-growing-threat-to-unprepared-balkan-states/?lang=en>

Ministarstvo odbrane (MO) ima svoju vlastitu strategiju cyber sigurnosti, pod nazivom Strategija cyber sigurnosti Ministarstva odbrane i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Odgovarajući na zahtjev za slobodan pristup informacijama upućen od BIRN- BiH u februaru 2021. godine, Ministarstvo je navelo da se ni oni ni Oružane snage nisu suočili sa značajnim cyber napadima na komunikacijske i informacijske sisteme ili na mreže koje podržavaju ključne poslovne procese. Međutim, dodali su da bi eventualna uspostava strategije cyber sigurnosti na državnom nivou, skupa sa određenim drugim sigurnosnim mjerama, kao što je osnivanje CERT-a, sigurno olakšala svim institucijama da svoja cyber okruženja učine sigurnijim.

Iz Ministarstva odbrane su objasnili da je cilj njihove interne strategije uspostava funkcionalnog i održivog sistema cyber sigurnosti koji bi uspostavio sigurno radno okruženje za komunikacijske i informacijske sisteme i mreže, a time bi se poboljšalo i opšte sigurnosno stanje u zemlji. Oni su njen cilj definirali u dokumentu navodeći: "Uspostavljene su i provedene određene sigurnosne mjere, koje su normativne, proceduralne ili tehničke prirode". Dok Ministarstvo odbrane ne predviđa uspostavu novih sektora ili struktura za bavljenje cyber sigurnošću u okviru njihovih vlastitih operacija ili operacija Oružanih snaga, ne isključuju mogućnost da se to desi u budućnosti.

Paralelno s tim, neformalna radna grupa stručnjaka iz oblasti cyber sigurnosti, poznata kao Neretva grupa, djeluje u zemlji pod pokroviteljstvom Misije OSCE-a u BiH, uz podršku Delegacije Evropske Unije i Specijalnog predstavnika EU-a (EUSR) u BiH. Grupa okuplja praktičare i IT/Cyber stručnjake skupa sa predstavnicima privatnog i javnog sektora i svih nivoa vlasti. Grupa je izradila smjernice za strateški okvir cyber sigurnosti u BiH za period 2018.-2019.¹² Prema riječima Sanje Čatibović, lokalne programske službenice za sigurnosnu saradnju u OSCE-u u BiH, ove smjernice imaju sveobuhvatan koncept i bave se "najvažnijim prioritetnim oblastima za poboljšanje cyber sigurnosti u BiH u skladu sa međunarodnim standardima". Međutim, s obzirom na izostanak odgovora od Ministarstva sigurnosti, nejasno je da li će te smjernice u konačnici biti dio državne strategije cyber sigurnosti, makar i djelomično.

A national Internet Governance Forum ... povezo je aktere iz svih sektora koji su igrali značajnu ulogu u upravljanju korištenjem interneta u zemlji.

Tokom 2015. BiH je načinila korak ka pridruživanju okruženju upravljanja internetom formiranjem Nacionalnog foruma o upravljanju internetom (BH IGF), koji je po prvi put povezo aktere iz svih sektora koji su igrali značajnu ulogu u upravljanju korištenjem interneta u zemlji.¹³ BH IGF je održan tokom tri uzastopne godine od 2015. do 2018., ali zbog nedostatka volje među akterima da se upuste u otvorenu diskusiju više zainteresiranih strana po principu od dna

prema vrhu, forum ne postoji već četiri godine, iako postoji potreba veća nego ikad za forumom tog tipa za diskusiju i politike u svjetlu sve većeg uticaja koji cyber sigurnost ima na građane i njihova prava. To je bio jedini forum o politikama po modelu učešća više zainteresiranih strana uz pristup od dna prema vrhu koji je postojao tokom tri uzastopne godine i bio podržan od strane međunarodnih i domaćih aktera, uključujući Sekretarijat UN-ovog IGF-a.

U skladu sa njenim naporima na pridruživanju EU,¹⁴ BiH će morati da provede mjere koje će osigurati visok nivo sigurnosti njenih digitalnih mreža i informacijskih sistema. Ona je obavezna izmijeniti svoje

12 <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/438386>

13 <https://www.apc.org/es/node/21130>

14 <http://europa.ba>

nacionalno zakonodavstvo i provedbu prema Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju potpisanim sa EZ-om 2008. godine,¹⁵ što je, na primjer, direktno povezano sa provođenjem Konvencije Vijeća Evrope o cyber kriminalu (Konvencija iz Budimpešte)¹⁶ i Opšte uredbe EU-a o zaštiti podataka (GDPR).¹⁷ Konvencija iz Budimpešte nudi opšti obrazac za zemlje koje razvijaju svoje nacionalno zakonodavstvo i saradnju u borbi protiv cyber kriminala. S obzirom na znatne nedostatke koji postoje u nacionalnom zakonodavstvu i sporost u usklađivanju zakonodavstva, kao i ograničene kapacitete za rješavanje širih pitanja povezanih sa cyber sigurnošću i posebno pitanja povezanih sa ljudskim pravima, provođenje konvencije predstavljao bi značajan korak naprijed za BiH.

BiH se takođe obavezala na provođenje obaveza OSCE-a koje proizilaze iz odluke Ministarskog vijeća OSCE-a da pojača napore na smanjenju rizika od sukoba korištenjem informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT), uključujući i dogovoreni paket mjera za izgradnju povjerenja (CBM) za rješavanje pitanja IKT sigurnosti kako bi se povećala predvidljivost i transparentnost i smanjile pogrešne predodžbe i sukobi u cyber područjima.¹⁸ Međutim, postojeći zakoni tek trebaju biti u potpunosti usklađeni sa relevantnim pravnim stečevinama EU-a.

Domaće zakonodavstvo u BiH odražava složenu i decentraliziranu strukturu zemlje. Postojeće zakonodavstvo na državnom nivou koje se odnosi na cyber sigurnost se rijetko i samo djelimično bavi relevantnim pitanjima. Potpisivanjem međunarodnih sporazuma i konvencija, kao što je Konvencija o cyber kriminalu i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, BiH je obavezna da uskladi svoje zakonodavstvo o informacijama i cyber sigurnosti sa tim instrumentima i da uspostavi mehanizme za provedbu. Međutim, dosadašnji napredak na usklađivanju u oblasti cyber sigurnosti je nedovoljan.

Po Ustavu, BiH se sastoji od dva entiteta, Federacije BiH (FBiH) i Republike Srpske (RS) koji imaju vlastite krivične zakone i zakone o krivičnom postupku. Brčko distrikt je posebna samoupravna administrativna jedinica, koja takođe ima svoje vlastite krivične zakone. Zakonske odredbe Brčko distrikta koje se odnose na cyber sigurnost i cyber kriminal iste su kao one navedene u Krivičnom zakonu FBiH. Iznad ovih zakona, na državnom nivou postoji Krivični zakon BiH, premda se on ne bavi određenim pitanjima povezanim sa cyber sigurnošću, koja su spuštena na nivo krivičnog zakonodavstva u tri dijela zemlje..

Trenutno je na snazi osam zakona koji sadrže odredbe koje se odnose na internetsku sigurnost ili sigurnost na mreži: Zakon o elektronskom potpisu BiH,¹⁹ Zakon o elektronskom pravnom i poslovnom prometu BiH,²⁰ Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u BiH,²¹ Krivični zakon BiH (krivična djela povezana sa kršenjem autorskih prava; poticanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti; korporativna odgovornost; pokušavanje i pomaganje ili sudioništvo),²² Zakon o krivičnom postupku BiH (nalog za dostavljanje; pretraga i zaplijena spremjenih kompjuterskih

15 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_5086

16 <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>

17 <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

18 <https://www.osce.org/files/f/documents/d/a/227281.pdf>

19 https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon_o_elektronskom_potpisu_BiH.pdf

20 https://www.komorabih.ba/wp-content/uploads/2021/10/Zakon-o-elektronskom-pravnom-i-poslovnom-prometu_sluzbeniglasnik-BiH_88-07.pdf

21 <http://msb.gov.ba/PDF/130320191.pdf>

22 https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Krivicni_zakon_BiH.pdf

podataka; nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija),²³ Zakon o zaštiti ličnih podataka BiH (sigurnost podataka),²⁴ Zakon o zaštiti tajnih podataka BiH (zaštita povjerljivih podataka),²⁵ i Zakon o komunikacijama BiH (sigurnost podataka).²⁶ U BiH ne postoji sveobuhvatan zakon o informacijskoj sigurnosti na državnom nivou. Republika Srpska je usvojila Zakon o informacijskoj sigurnosti,²⁷ koji utvrđuje mjere i standarde za osiguranje informacijske sigurnosti, bavi se zaštitom podataka unutar entitetske vlade i određuje tijela za prilagođavanje, provedbu i praćenje relevantnih mjera. Već nekoliko godina poduzimaju se napor u FBiH da se uvede zakon o sigurnosti mreža i informacionih sistema. U julu 2019. na prijedlog federalnog Ministarstva unutrašnjih poslova na sjednici Vlade FBiH formirana je radna grupa za pripremu preliminarnog nacrtu zakona. Konačna verzija teksta preliminarnog nacrtu objavljena je u junu 2021.²⁸

CYBER SIGURNOST I OKVIR ZA LJUDSKA PRAVA

Premda je moguće identificirati relevantne aktere u raznim područjima, još uvijek postoji mnogo nepoznanica kada je riječ o nadležnosti u svakom pojedinačnom slučaju u pogledu ljudskih prava u digitalnom prostoru. Svi smo mi sada cyber bića u određenoj mjeri, i potrebno nam je da zakoni budu i više 'cyber' i više 'ljudski'. U širem smislu, cyber sigurnost podrazumijeva načine da pojedinci, organizacije i institucije mogu smanjiti rizik od cyber napada. Resursni centar za računarsku sigurnost definira cyber sigurnost kao "sprečavanje štete, zaštitu i ponovnu uspostavu rada računara, elektroničkih komunikacijskih sistema, elektroničkih komunikacijskih usluga, žične komunikacije i elektroničke komunikacije, uključujući i informacije sadržane u njima, kako bi se osigurala njihova dostupnost, integritet, provjera autentičnosti, povjerljivost i neosporivost".²⁹

Međutim, ne postoji univerzalna definicija cyber sigurnosti. Asocijacija za progresivne komunikacije (APC) navodi definiciju koju je razvila radna grupa Slobodan i siguran internet Koalicije za slobodu na internetu (FOC), koja se sastojala od inženjera, stručnjaka za ljudska prava i predstavnika vlade. Inspirirana ISO/IEC 27000 standardom za informacijsku sigurnost,³⁰ radna grupa FOC-a definirala je cyber sigurnost kao "očuvanje – kroz politiku, tehnologiju i obrazovanje – dostupnosti, povjerljivosti i integriteta informacije i njene temeljne infrastrukture kako bi se poboljšala sigurnost ljudi na mreži i izvan mreže".³¹

Kako bi se osiguralo da pravni i politički okviri u BiH odgovaraju potrebama nacionalne ekonomije i javnog i privatnog sektora i da štite pojedinačna prava, tvorcima politika moraju se bolje upoznati sa dinamikom globalnog tehnološkog razvoja i njenim utjecajima na sigurnost s jedne i ljudska prava s druge strane.

Zbog svoje fragmentirane administrativne strukture BiH se suočava sa dodatnim izazovima kada govorimo o tome kako vlade, privatni sektor i civilno društvo odgovaraju na izazove povezane sa

23 https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon_o_kvivicnom_postupku_BiH_-_preciscena_nezvanicna_verzija.pdf

24 <http://azlp.ba/propisi/default.aspx?id=1331&langTag=bs-BA>

25 <http://www.msb.gov.ba/Zakoni/zakoni/default.aspx?id=3403&langTag=bs-BA>

26 <https://www.rak.ba/hr/legal-bylaws>

27 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_informacionoj_bezbednosti.html

28 <http://fmpik.gov.ba/bh/dokumenti/prijedlozi-i-nacrti/finalna-verzija-prednacrt-zakona-o-informacionoj-sigurnostifbih-09-06-2021.html>

29 <https://csrc.nist.gov/glossary/term/cybersecurity>

30 <https://www.iso.org/isoiec-27001-information-security.html>

31 <https://freeandsecure.online/definition/>

upravljanjem cyber sigurnošću. Zakonski okviri moraju bolje poštivati norme o ljudskim pravima, dok se istovremeno moraju boriti sa rastućim nivoima cyber kriminala, cyber napada i drugih aktivnosti koje koriste tehnologiju i internet kao prostore za promociju nasilja i ekstremizma i šire dezinformacije koje ugrožavaju sigurnost pojedinaca, nacije, a u konačnici i demokratije.

Zbog svoje fragmentirane administrativne strukture BiH se suočava sa dodatnim izazovima ... povezanim sa upravljanjem cyber sigurnošću.

Cyber sigurnost je toliko važna, jer povezanost na internet putem naših pametnih telefona, laptopa i drugih uređaja s kojima živimo, na kojima radimo i koje koristimo za kupovinu, predstavlja sastavni dio današnjeg ljudskog života. Mi svakodnevno dijelimo – svjesno ili nesvjesno – naše lične informacije na internetu. Zavalimo i prestajemo voljeti, a naši uređaji i naše društvene mreže prate nas na svakom koraku. Mi saopštavamo vrijedne lične i poslovne podatke, koji u određenom kontekstu mogu dovesti u veliku opasnost ljude poput boraca za ljudska prava i novinare.

Šta se događa kada cyber prostor postane nesiguran, mjesto prijetnji, gdje ljudi osjećaju da nemaju zaštitu dok se krše njihova prava zbog pomanjkanja upravljanja? Masovne povrede podataka krše pravo ljudi na privatnost; a malware za mete ima zaštitnike ljudskih prava i novinare. S pandemijom COVID-a 19, svijet je svjedočio cyber napadima na bolnice i javne usluge. Predlagani su često drakonski cyber zakoni, koji mogu imati negativan učinak na slobodu izražavanja, političko neslaganje i demokratiju općenito. U BiH tvorci politika i vlade moraju početi razmišljati o vrijednosti pristupa cyber sigurnosti i upravljanju internetom zasnovanom na poštivanju ljudskih prava.

Cyber sigurnost i pravo na privatnost

Pravo na privatnost je temeljno ljudsko pravo koje se primjenjuje na svakoga (uz određena iznimna ograničenja) i prvenstveno je zaštićeno međunarodnim instrumentima kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (Član 12)³² i Evropska konvencija o ljudskim pravima (Član 8).³³ Prvi obavezujući akt koji je donijelo Vijeće Evrope 28. januara 1981. a koji se odnosi na zaštitu prava na privatnost bila je Konvencija o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka.³⁴

Pored ovih međunarodnih akata, koje je ratificirala i BiH, pravo na privatnost se štiti odredbama zakonodavstva sastavnih entiteta zemlje, kako slijedi:

- ❖ Ustav BiH³⁵ u Članu II/3 propisuje da “sva lica na teritoriji BiH uživaju ljudska prava i slobode”, te pod tačkom (f) navodi pravo na privatni život, dom i prepisku.
- ❖ Ustav Federacije BiH³⁶ u Članu II/A2 opisuje prava koja uživaju sve osobe na teritoriji Federacije, dok pod tačkom (g) propisuje pravo na privatnost.
- ❖ U Članu 13 Ustava Republike Srpske³⁷ piše: “Ljudsko dostojanstvo, tjelesni i duhovni integritet, čovjekova privatnost, lični i porodični život su nepovredivi.”

32 <https://www.ohchr.org/en/universal-declaration-of-human-rights>

33 https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

34 <https://rm.coe.int/1680078b37>

35 https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

36 https://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html

37 https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf

U pravnoj teoriji³⁸ smatra se da pravo na privatnost štiti pojedinca od pretjeranog uplitanja države, javnosti ili drugih pojedinaca u sferu prostorne, informacijske i komunikacijske privatnosti.³⁹

Prostorna privatnost odnosi se na dom i druge prostore u kojima osoba vodi život zasebno od drugih. Ona se priznaje kao ustavno pravo koje garantira pravo na lični i porodični život, dostojanstvo i fizički i duhovni integritet. To omogućuje pojedincima pravo da imaju svoj vlastiti prostor u porodičnom domu ili na radnom mjestu u mjeri u kojoj to pruža uvjete za razvoj njihove ličnosti.

Informacijska privatnost odnosi se na privatnost povezanu sa prikupljanjem ličnih podataka, upravljanjem tim podacima i njihovim korištenjem. Ovo pravo primjenjuje se na podatke koji zahtijevaju odobrenje osobe za korištenje od strane trećih osoba. Sam čin povrede podataka predstavlja ulazak u domenu privatnosti, ali šteta koja je nanesena tiče se osobe. U tom slučaju vrijednost koju treba zaštititi je privatnost, jer se ne radi o povredi podataka, nego o povredi ličnosti.

Komunikacijska privatnost odnosi se na lične zapise, prepisku i bilo kakav drugi oblik komunikacije. To se priznaje kao nepovredivo pravo garantirano Ustavom BiH, uz ograničenja samo u posebnim slučajevima.

U sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava u Strasbourgu proširen je koncept privatnog života na fizički i moralni integritet, uključujući i seksualni život (Presuda u slučaju X i Y protiv Nizozemske⁴⁰). Ustavni sud u BiH u predmetu Ap-965/17 od 12. marta 2019. godine takođe je utvrdio da je pravo na ugled dio prava na privatni život.⁴¹

Krajem 2021. godine privatni video snimak čiji je sadržaj opisan kao “pornografski gej sadržaj” objavljen je javno i mnogo puta podijeljen na raznim platformama. I.B., mladi vijećnik iz Partije demokratskog progresa (PDP) i član Gradske skupštine Banja Luke, pretrpio je mjesece finansijskih ucjena, psihičkog zlostavljanja i prijetnji da će se njegov privatni video snimak još više dijeliti. Snimak je poslan novinarima i javnim ličnostima, te je kružio u privatnim porukama putem Vibera, Messengera i drugih aplikacija za chat. I.B. je tvrdio da su snimak javnosti prosljedili politički protivnici njegove stranke.⁴²

Uvažavajući činjenicu da su javne ličnosti često izloženi javnim napadima i da je u ovom slučaju video snimak korišten kao sredstvo zlostavljanja na internetu u svrhu političke koristi, pravo na privatnost I.B.-a bilo je također povrijeđeno. On ranije nije javno govorio o svojoj seksualnoj orijentaciji niti se o tome prethodno javno raspravljalo u medijima. Video snimak je također poslan njegovim roditeljima čije je zdravlje, kako je kazao, “ozbiljno narušeno”, što je u konačnici imalo negativan utjecaj i na njegovo vlastito zdravlje.

On je na svom privatnom računaru na Facebooku objavio (prvobitna objava više nije dostupna): “Iako smatram da svako ima pravo na privatni život, svjestan sam odgovornosti koju imam kao javna osoba, [i] zbog toga se povlačim iz politike, predajem mandat odbornika i napuštam PDP.”

38 <https://www.pravobih.com/sudska-zastita-prava-na-privatnost-u-bosni-i-hercegovini-t1159.html>

39 Pravo na privatnost i pravo na pristup informacijama u suvremenom informacijskom društvu, dr. sci. Marija Boban, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, str. 584., <https://hrcak.srce.hr/file/129212>

40 <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57603%22%7D>

41 https://www.ustavnisud.ba/uploads/documents/praksa-sudova-bih-sloboda-licnosti-i-sloboda-izrazavanja-slizrazavanja_1613343807.pdf

42 <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/procurila-porno-snimka-politicara-iz-banja-luke-trazili-su-me-pola-milijuna-marakapovlacim-se-15131680>

Iz Policijske uprave Banja Luka potvrđeno je da je I.B. prijavio slučaj pokušaja ucjene u vezi sa ovim privatnim snimkom u septembru 2021. prije njegove široke distribucije, te da je izvještaj o ovom slučaju dostavljen tužilaštvu u tom gradu.⁴³ Lejla Huremović, aktivistica i članica organizacionog odbora Povorke ponosa, kazala je BIRN-u BiH tokom intervjua za ovo istraživanje da smatra brzu reakciju policije i sudstva pozitivnim primjerom u ovom slučaju. Međutim, slučaj još nije pravno riješen.

Ombudsmeni za ljudska prava BiH su stava⁴⁴ da pitanje kršenja ljudskih prava putem visokotehnoloških aktivnosti predstavlja izazov za sve stručnjake koji se bave zaštitom i promocijom ljudskih prava, kao i za svaku osobu, s obzirom da takve tehnologije danas predstavljaju normalan dio svakodnevnog života. Tehnologija nije neutralna, osobito kada se posebno koristi za utjecaj na ljudske živote i narušavanje njihovih prava. Tehnologija se često koristi kao alat za prodiranje u sferu privatnog života i "postaje objekat putem kojeg se krši pravo na privatnost ili se ugrožava sigurnost osobe". U takvim slučajevima, a prema međunarodnim standardima za ljudska prava, od države se traži da pruži mehanizme zaštite.

Cyber sigurnost i sloboda izražavanja

S obzirom na tragičnu prošlost BiH, uz poticanje na ratne zločine i nasilje nad ljudima na osnovu njihove etničke i/ili vjerske pripadnosti, teško je raspravljati o slobodi izražavanja a ne spomenuti govor mržnje. Takvi narativi i dalje postoje u današnjem bh. društvu i ljude razdvajaju svakodnevno, iako često dolaze pod krinkom slobode izražavanja.

Tehnologija nije neutralna, osobito kada se posebno koristi za utjecaj na ljudske živote i narušavanje njihovih prava.

Prema Godišnjem izvještaju o rezultatima aktivnosti Institucije Ombudsmena za ljudska prava BiH za 2021. godinu, u svakom modernom demokratskom društvu sloboda pristupa informacijama je dio slobode izražavanja, služi kao temelj za gradnju demokratskog društva i nerazdvojan je dio vladavine prava.⁴⁵ U BiH

sloboda pristupa informacijama se regulira zakonima u zemlji kao cjelini,⁴⁶ u Federaciji BiH⁴⁷ i u Republici Srpskoj.⁴⁸ Istovremeno, sloboda izražavanja se u nacionalnom zakonodavstvu regulira Ustavom BiH,⁴⁹ Ustavom FBiH⁵⁰ i Ustavom Republike Srpske,⁵¹ kao i Zakonom o zaštiti od klevete Federacije BiH⁵² i sličnim zakonima u Republici Srpskoj⁵³ i Brčko distriktu.⁵⁴ Vijeće Evrope (VE) definira termin 'govor mržnje' kao termin koji 'pokriva sve oblike izražavanja koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju

43 <https://www.bl-portal.com/novosti/policija-reagovala-predmet-kod-tuzioca-begic-prije-tri-mjeseca-prijavio-ucjene/>

44 https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2021111511252845bos.pdf

45 https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2022041413104027eng.pdf

46 https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/ZAKON_O_SLOBODI_PRISTUPA_INFORMACIJAMA.pdf

47 <http://www.pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/1e78c-zakon-o-slobodi-pristupa-informacijama-ispravan-tekst.pdf>

48 https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon_o_slobodi_pristupa_informacijama_RS.pdf

49 https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf

50 <https://www.paragraf.ba/propisi/fbih/ustav-federacije-bosne-i-hercegovine.html>

51 https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf

52 <https://advokat-prnjavorac.com/legislation/Law-on-protection-against-defamation-of-the-Federation-Bosnia-and-Herzegovina.pdf>

53 <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-zastiti-od-klevete-Republike-Srpske.pdf>

54 <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-zastiti-od-klevete-Brcko-distrikta-BiH.pdf>

rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući: netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i osobama imigrantskog porijekla’.

Najčešće korišten oblik govora mržnje u BiH je negiranje genocida (posebno događaja u Srebrenici) i drugih ratnih zločina utvrđenih od strane sudova. Većina lica koja izražavaju takva mišljenja, kako u mainstream medijima tako i na društvenim mrežama, pozivaju se na pravo na slobodu izražavanja. Ovo je bio glavni razlog što je u julu 2021. Valentin Inzko, odlazeći Visoki predstavnik u BiH, u jednom od svojih posljednjih službenih akata iskoristio svoje ovlasti te nametnuo izmjene Krivičnog zakona te zemlje kojim se zabranjuje negiranje genocida i veličanje ratnih zločinaca.⁵⁵ Ovu su odluku sa ljutnjom dočekali neki zvaničnici iz entiteta Republika Srpska, kao što je Dušica Šolaja, zastupnica u Narodnoj skupštini, koja je tvrdila da će uspostava takve zakonske norme ograničiti osnovna ljudska prava na slobodu mišljenja i izražavanja.⁵⁶

Među najznačajnijim međunarodnim dokumentima koji reguliraju slobodu izražavanja su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima,⁵⁷ posebno Član 19, i Evropska konvencija o ljudskim pravima, Član 10.⁵⁸ BiH je ratificirala sve važnije međunarodne akte koji se direktno i indirektno odnose na slobodu izražavanja i zabranu govora mržnje.

Pravni okvir zemlje ne sadrži propise izravno povezane sa zabranom govora mržnje na internetu, ali ovo pitanje se može vidjeti u kontekstu odredbi krivičnih zakona BiH, Federacije BiH, Brčko distrikta i Republike Srpske koji zabranjuju poticanje na etničku, rasnu i vjersku mržnju, razdor i netoleranciju.

Linija između slobode izražavanja i govora mržnje je često nejasna. To predstavlja prijetnju slobodama, kao što je sloboda izražavanja, u odsustvu pravilnog sagledavanja (svih) ljudskih prava ili sagledavanja interneta u svoj njegovoj složenosti.

U martu 2020. zastupnik u Kantonu Sarajevo Damir Marjanović predložio je nacrt zakona čiji je cilj kažnjavanje govora mržnje u javnosti, uključujući i putem “kompjuterskog sistema i mreže”, konkretno u tom kantonu.⁵⁹ Marjanović je istakao da se ljudi “trenutno nekažnjeno vrijeđaju”. Argument da će on pomoći u sprečavanju radikalizacije i nasilja koji mogu predstavljati prijetnju nacionalnoj sigurnosti također je iznesen kao opravdanje takvog zakona.⁶⁰

Zakon je predlagao zabranu govora mržnje i kažnjavanje prekršitelja sa kaznom od šest mjeseci do pet godina zatvora. U njemu se, na primjer, navodi da “ko organizuje ili vodi grupu od tri ili više osoba radi počinjenja djela iz stava 1 ovoga člana, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina”, kao i da “ko učestvuje u udruženju iz stava 2 ovoga člana, kaznit će se kaznom zatvora do jedne godine”.

55 <https://detektor.ba/2021/07/23/inzko-nametnuo-izmjene-i-dopune-krivicnog-zakona-kojima-se-zabranjuje-negiranje-genocida/?lang=en>

56 <https://zastone.ba/da-li-zabrana-negiranja-genocida-ugrozava-osnovna-ljudska-prava/>

57 <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

58 https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

59 https://skupstina.ks.gov.ba/sites/skupstina.ks.gov.ba/files/zakon_kaznjavanje_govora_mrznje.pdf?utm_source=Klix.ba&utm_medium=Clanak

60 <https://balkaninsight.com/2019/09/20/sarajevo-politician-champions-legislation-to-outlaw-hate-speech/>

Tokom javne rasprave o ovom nacrtu zakona i pitanju govora mržnje maskiranom kao sloboda izražavanja, Irfan Čengić, zastupnik u Predstavničkom domu Parlamenta FBiH, kazao je da bi govor mržnje na internetu trebao biti uvršten u Zakon o javnom redu i miru. “Trebalo bi dodati da je internet javni prostor,” kazao je on, napominjući da takva praksa već postoji u Republici Srpskoj.⁶¹ Tokom iste rasprave ministar unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo Admir Katica rekao je da “Kanton Sarajevo ide ka proglašavanju interneta javnim mjestom, te da već sada smatraju govor mržnje sigurnosnom prijetnjom”.

Međutim, u septembru 2021. prijedlog zakona je povučen od strane Skupštine Kantona Sarajevo, uz jednoglasnu odluku da se poduzme zajednička inicijativa na višem, odnosno federalnom nivou.

BIRN BiH je u decembru 2021. pokrenuo bazu podataka Mapiranje mržnje⁶² kao jednu od svojih većih inicijativa za praćenje široko rasprostranjenog fenomena govora mržnje, diskriminatornog govora i, specifično za kontekst BiH, negiranja genocida i drugih ratnih zločina. Baza podataka mapira incidente koji uključuju razne vrste govora mržnje i fokusira se na javne zvaničnike ili javne ličnosti koji, s obzirom na svoju poziciju, imaju na raspolaganju velike platforme, bilo putem mainstream medija ili na internetu putem društvenih mreža, te koriste te kanale za širenje diskriminatornog i/ili govora mržnje, negiranje sudski utvrđenih ratnih zločina, uključujući i genocid, te izazivanje polemike u BiH.

Baza podataka sadrži primjere i “zakonitog” i “nezakonitog” govora mržnje,⁶³ a većinom se radi o riječima političara i/ili javnih zvaničnika koje onda dalje šire njihove pristalice i internetski botovi, što u konačnici utječe na građane da zauzmu polarizirane “lijeve ili desne” stavove na svojim računima na društvenim mrežama.

Svi dole opisani slučajevi su primjeri koji obuhvataju slobodu govora usko povezanu sa diskriminacijom i/ili govorom mržnje. Svi ovi slučajevi su isprovocirali akciju državnog aparata, posebno tužilaštva; u nekim od njih sudovi su već donijeli presude, što nam omogućava da analiziramo proces i logiku koja stoji iza njega.

Prvo, u martu 2022. kada je državni javni emiter Radiotelevizija Bosne i Hercegovine (BHRT) bio suočen sa teškom finansijskom situacijom i velikim političkim pritiskom, Rajko Vasić, političar iz političke partije iz Republike Srpske - Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), objavio je tweet u kome kaže: “BHRT – opstanak ili propast? Vasić. Ako vam je neprijatno, doću ja da je miniram.”⁶⁴ Nakon negodovanja javnosti i brojnih pritužbi Twitteru, ta je platforma izbrisala objavu, navodeći kako ona krši njene smjernice.

U međuvremenu je Damir Arnaut, član Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, podnio krivičnu prijavu protiv Vasića zbog navodnog terorizma na temelju prijetnji koje je uputio medijskoj kući putem Twittera.⁶⁵ U njegovoj krivičnoj prijavi Arnaut, pravnik po profesiji, pozvao se na Krivični zakon zemlje i posebno na krivično djelo terorizma. On je istakao da je i toj objavi Vasić postavio fotografiju koja jasno prikazuje zgradu javnog emitera, ne ostavljajući mjesta sumnji o tome na koje je mjesto, zgradu,

61 <https://detektor.ba/2021/11/23/digitalni-svijet-izmedju-slobode-izrazavanja-i-govora-mrznje-proglasiti-internet-javnimprostorom/>

62 <https://mapiranjemrznje.detektor.ba/>

63 <https://www.article19.org/resources/hate-speech-explained-a-summary/>

64 <https://mapiranjemrznje.detektor.ba/articles/hate/33-rajko-vasi%25C4%2587-na-twitteru-prijetio-miniranjem-bhrt-a>

65 <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/arnaut-podnio-krivicnu-prijavu-protiv-clana-snsd-a-koji-moze-da-minirabhrt/451729>

medij i, u konačnici, ljude mislio u svojoj javnoj prijetnji. U prijavi se navodi: “[...] da je zgrada BHRT-a jasno objekat Bosne i Hercegovine, odnosno da je bez sumnje javni objekat, kao i objekat infrastrukture uključujući informacijski sistem, te da bi miniranje tog objekta – čime je osoba Vasić Rajko prijetila – prouzročila veliku štetu za koju je vjerovatno da će ugroziti ljudski život ili dovesti do znatne privredne štete.”

Arnaut je potvrdio da je pozvan da da izjavu Federalnoj upravi policije u vezi sa krivičnom prijavom, te je dodao: “Ne sumnjam da ovo predstavlja krivično djelo terorizma, kako to propisuje Krivični zakon BiH. Naime, prema tom Zakonu, to djelo uključuje ne samo dizanje u zrak značajne državne ili javne mete, s ciljem zastrašivanja, već i prijetnju da će se to učiniti. Činjenica da je prijetnja upućena online, gdje je efekat zastrašivanja eksponencijalno veći, čini je utoliko ozbiljnijom.”

“Zbog činjenice da mali broj domaćih zakona izričito navode cyber prostor kao takav, opšti je dojam da djela počinjena u digitalnom prostoru ili putem tehnoloških sredstava nisu regulirana ili su nedovoljno regulirana. Međutim, nezakonite aktivnosti ostaju nezakonite, bez obzira na način, mjesto ili sredstva koja se koriste za njihovo počinjenje”, rekao je Arnaut.

Zbog toga ovo jedino znači da je neophodno pristupiti takvim slučajevima uz šire tumačenje propisa i prihvatiti činjenicu da se sve nezakonite aktivnosti trebaju sankcionirati, bez obzira gdje su počinjene, kazao je Arnaut za potrebe ovog istraživanja.

Slična krivična prijava podnesena je od strane Uprave BHRT-a. BIRN BiH je takođe kontaktirao Tužilaštvo, koje je potvrdilo da je formiralo predmet. U međuvremenu, Vasić je obrisao objavu, iako je ona arhivirana u bazi podataka BIRN-a BiH o Mapiranju mržnje.⁶⁶

Još jedan slučaj koji je izazvao buru i koji kombinira ova dva pitanja, odnosno slobodu izražavanja i antidiskriminaciju na mreži, uključuje internetski portal pod nazivom “Antimigrant.ba”. Proteklih godina, BiH je postala žarišna tačka migracija na takozvanoj ruti Zapadni Balkan s obzirom da graniči sa članicom EU-a Hrvatskom. Tada je internet postao omiljeno mjesto u BiH, a istovremeno i relativno sigurno mjesto, za one koji šire mržnju prema migrantskoj populaciji i ljudima u pokretu. Mnogobrojne internetske stranice upustile su se u neprofesionalno izvještavanje i širenje mržnje.

U septembru 2021. podignuta je optužnica protiv Fatmira Alispahića, novinara koji je kreirao portal antimigrant.ba, pred Sudom BiH nakon što je na portalu i njegovim računima na društvenim mrežama objavljen čitav niz članaka i video snimaka tokom 2019. i 2020. kojima se poticalo širenje mržnje prema migrantima i migrantskoj populaciji općenito, kao i protiv konstitutivnih naroda BiH. Međutim, izričući prvostepenu presudu u novembru 2021. godine, Državni sud je oslobodio Alispahića od optužbi za izazivanje nacionalne, vjerske i rasne mržnje, razdora i netolerancije putem sadržaja objavljenih na spomenutom portalu.⁶⁷ Sud je smatrao da su sve izjave i tvrdnje spadale u okvir slobode mišljenja i govora, te je presudio da migranti nisu bili predmetom krivičnopravne zaštite na državnom nivou i da državni zakon ne zabranjuje sve oblike govora mržnje (za razliku od Krivičnog zakona Republike Srpske).

66 <https://mapiranjemrznje.detektor.ba/articles/hate/33-rajko-vasi%C4%87-na-twitteru-prijetio-miniranjem-bhrt-a>

67 <https://detektor.ba/2021/11/19/fatmir-alispahic-oslobodjen-optuzbe-za-izazivanje-mrznje/>

Sud je naveo da je Alispahić oslobođen jer tužilaštvo nije dokazalo da je izazivao mržnju protiv konstitutivnih naroda BiH i migranata i zato što je optužnica pogrešno pozvala na primjenu međunarodnih mehanizama. Niti je, kako je kazao Sud, Tužilaštvo utvrdilo tačno za koje bi navode trebao biti optužen, a sama optužnica sadrži 180 navoda. Dužnost Suda je bila da analizira sve navode koji obuhvataju konstitutivne narode i migrante kako bi ustanovio izjave koje nedvojbeno predstavljaju govor mržnje.

U martu 2022. Tužilaštvo BiH uložilo je Apelacionom vijeću žalbu protiv oslobađajuće presude, tvrdeći da bi presuda trebala biti ukinuta ili izmijenjena i da bi Alispahić trebao biti proglašen krivim.⁶⁸ Tužilac je naveo: “Smatramo i tvrdimo i dalje da je prvostepeni sud donio presudu koja je suprotna činjeničnom stanju, odnosno provedenim dokazima, [...] Ovi tekstovi koji su objavljeni zaista ukazuju na više od govora mržnje. Mi smo se i pozvali na određene konvencije za zaštitu ljudskih prava, što smo spomenuli i tokom iznošenja završnih riječi.” On je dodao da Tužilaštvo smatra da je ovom odlukom Sud postavio presedan za buduće slučajeve ovakve naravi. Međutim, u konačnici je u aprilu 2022. Apelaciono vijeće takođe oslobodilo Alispahića od optužbi za izazivanje nacionalne, vjerske i rasne mržnje, razdora i netolerancije putem članaka koje je objavljivao.⁶⁹

Sud nije razmatrao pitanje da je naziv domene ‘antimigrant’ registriran na državnoj vrhovnoj internetskoj domeni (TLD) ‘.ba’. Univerzitetski teleinformatički centar UTIC upravlja domenom .ba, koja je dodijeljena BiH 1996. godine od strane Tijela za dodjelu mrežnih brojeva na internetu (IANA), kojom sada upravlja Internetska korporacija za dodjelu domena i brojeva (ICANN). Propisi o korištenju naziva domene .ba navedeni su u Pravilniku o opštim uslovima o registraciji i korištenju naziva domena ispod bosanskohercegovačkog državnog internet domena .ba.⁷⁰ Član 30 tog Pravilnika (‘Prava i obaveze’) jasno navodi pod tačkom (b) da “registrant je dužan naziv domena koristiti na način da ne krši zakone i druge propise države Bosne i Hercegovine, da ne krši prava trećih lica, te da poštuje princip zabrane diskriminacije po bilo kojoj osnovi”.

Internetsku stranicu antimigrant.ba hostuje kompanija sa sjedištem u SAD-u, kao regulator naziva domena Namecheap, Inc. Teoretski i općenito govoreći, bilo bi moguće uložiti žalbu pružatelju usluga hostinga, kao i registru, da utvrdi “dokaze o šteti” počinjenoj od strane te stranice. Međutim, eksperti za naziv domene upozoravaju da bi to mogao biti dugotrajan proces.

Još jedan slučaj gdje su sudovi odlučili da su radnje optuženog bile pokrivene principom slobode govora bio je slučaj Jasmina Mulahusića, koji je bio predmetom istrage Tužilaštva zbog objave poruka koje se smatraju uvredljivim na nacionalnoj i vjerskoj osnovi na njegovim profilima na društvenim mrežama i na internetu tokom dužeg vremenskog perioda. Neki medijski izvještaji su o njemu govorili kao o “internet ratniku” ili “internet jurišniku”.⁷¹

Prema navodima Tužilaštva, Mulahusić je napravio i objavio razne foto i video montaže koje su širile nacionalnu i vjersku mržnju i netrpeljivost prema narodima BiH na većem broju računa na Facebooku tokom 2020. i 2021. Takođe su naveli da je bio povezan sa licima koja su imala veze sa terorističkim organizacijama. Zatraženo je da mu se odredi pritvor zbog opasnosti od bijega i rizika da bi boravkom

68 <https://detektor.ba/2022/03/31/tuzilastvo-u-zalbi-trazi-ukidanje-oslobadjajuce-presude-fatmiru-alispahicu/>

69 <https://detektor.ba/2022/04/15/fatmir-alispahic-pravosnazno-oslobodjen-optuzbi-za-izazivanje-mrznje/>

70 https://nic.ba/doc/Pravilnik_o_opstim_uslovima.pdf

71 <https://detektor.ba/2021/09/06/predlozen-pritvor-za-jasmina-mulahusica-osumnjicenog-za-izazivanje-nacionalne-i-vjerskemrznje-i-netrpeljivosti/>

na slobodi mogao ometati istragu, prikrivati dokaze i utjecati na svjedoke ili saučesnike, kao i da bi mogao nastaviti objavljivati uvredljivi materijal. Međutim, Sud je to odbio jer nije bio uvjeren u “postojanje krivičnog djela za koje je Mulahusić optužen na osnovu podnesenog prijedloga i dokaza Tužilaštva”.⁷² Tužitelj je potvrdio za BIRN BiH da Sud vjeruje da je ovo bilo “pitanje slobode govora”.

Ovo se pitanje može posmatrati i iz drugog ugla. Prema Vanji Stokić, aktivistici, novinarki i glavnoj i odgovornoj urednici nezavisnog internet portala eTrafika, jedan od glavnih izazova za ljude koji javno govore o kontroverznim temama je to što se suočavaju sa organiziranim lovom na vještice, “posebno na društvenim mrežama gdje je cijela kampanja usmjerena na to da ih se diskreditira tako da ih niko više ne uzima za ozbiljno”. Ona je lično primala prijetnje od nepoznatog muškarca, koji je rekao da će “mi odsjeći glavu”. Međutim, Tužilaštvo je zaključilo da nema osnova za krivično gonjenje u ovom slučaju, opisavši to kao izražavanje ličnih stavova i nezadovoljstva njenim radom.

Cyber sigurnost i sloboda mirnog okupljanja i udruživanja

Slobodu mirnog okupljanja i udruživanja garantiraju brojne međunarodne i evropske konvencije, uključujući Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. Pravo na slobodu mirnog okupljanja takođe garantiraju ustavi entiteta u BiH, statut Brčko distrikta i pravni propisi brojnih kantona i drugih subjekata. Ustav FBiH ne regulira direktno ovo pravo, ali navodi da su Vlada Federacije i kantoni odgovorni za garantiranje i provedbu poštivanja ljudskih prava,⁷³ dok se u Ustavu Republike Srpske navodi da “građani imaju pravo na mirno okupljanje i javni protest”.⁷⁴ Relevantni zakoni o okupljanju postoje i na kantonalnom nivou. Statut Brčko distrikta BiH navodi da “svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja”,⁷⁵ a u julu 2020. Skupština Brčko distrikta usvojila je Zakon o mirnom okupljanju.⁷⁶

U današnje vrijeme najlakši način da građani saznaju ili budu pozvani na mirno okupljanje ili udruživanje je putem društvenih mreža, jer su obavijesti koje se dijele na mreži najbrži način da se dopre do velikog broja ljudi. Međutim, tehnologija takođe olakšava policiji da prepozna i traži učesnike okupljanja, koji često bivaju pritvoreni bez stvarnog razloga ili zato što su pokušali izraziti mišljenje. Ovdje je važno naglasiti da se sloboda okupljanja često povezuje sa slobodom izražavanja.

Sarajevska povorka ponosa, prvi put održana 2019. godine, može se okarakterizirati kao visokorizično okupljanje. Lejla Huremović, aktivistica i članica organizacionog odbora Povorka ponosa, navodi kako izazovi povezani sa slobodom okupljanja obuhvataju i digitalne napade na mreži. Ona je kazala: “Najveći izazov je održati web stranicu, društvene profile povezane sa Povorkom i privatne profile članova sigurnim i zaštićenim od hakiranja.” Bilo je (neuspješnih) pokušaja da se hakira internetska stranica organizacije, kao i privatni profili članova. Glavni je izazov zaštititi članove od izloženosti hakiranju i krađi identiteta i osigurati njihove lične informacije. Kako objašnjava Huremović: “Otkrivanje

72 <https://detektor.ba/2021/09/07/jasmin-mulahusic-pusten-na-slobodu/>

73 <https://www.paragraf.ba/propisi/fbih/ustav-federacije-bosne-i-hercegovine.html>

74 https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf

75 <https://advokat-prnjavorac.com/legislation/Statute-of-the-Brcko-Distrikt-of-Bosnia-and-Herzegovina.pdf>

76 <https://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Zakon%20o%20mirnom%20okupljanju/01B29-20%20Zakon%20o%20mirnom%20okupljanju.pdf>

ličnih informacija je posebno važno za LGBTIQ+ osobe koje nisu javno istupile kao LGBTIQ+. Česta je i ucjena identiteta.”

Smrt Davida Dragičevića, dvadesetjednogodišnjeg studenta iz Banje Luke, u martu 2018. pokrenula je neke od najvećih protestnih okupljanja u istoriji BiH, a ovaj slučaj naglašava problematiku prismothe koja utiče na pravo ljudi na udruživanje i proteste. David je prijavljen kao nestao nakon noćnog izlaska; njegovo tijelo pronađeno je šest dana kasnije u potoku, a policijska istraga je njegovu smrt proglasila nesretnim slučajem. Međutim, njegova porodica vjeruje da je ubijen i da policija i Tužilaštvo Republike Srpske prikrivaju šta se zaista dogodilo. Facebook grupa ‘Pravda za Davida’ ima preko 225.000 pratitelja.⁷⁷ U grupi se objavljuju novosti o pravnim zbivanjima u ovom slučaju, te se ljudi pozivaju da učestvuju u javnim protestima. Međutim, tokom okupljanja u Rogatici 2018. godine učesnici su primijetili skrivene kamere na prozorima zgrade opštine.⁷⁸

U toku 2019. Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH⁷⁹ objavila je izvještaj pod nazivom Alternativni izvještaj o aplikaciji Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji 2019: Politički kriteriji,⁸⁰ u kome je cijeli odjeljak posvećen protestima Pravda za Davida. Navodi se da su kamere postavljene tokom protesta i da su snimci korišteni za prepoznavanje učesnika protesta, koji su potom postali predmetom prismothe i prisluškivanja. Lični podaci o nekim od učesnika protesta bili su javno dijeljeni putem medija. U izvještaju se navodi: “Članovi grupe i oni koji su podržavali proteste svjedočili su o pritiscima poput praćenja, prisluškivanja, legitimisanja zbog nošenja odjeće s protestnim sloganima u različitim gradovima u RS-u i sl. U julu, na dan uoči drugog velikog skupa, na Trgu Krajine su postavljene kamere koje su od tog dana snimale sva dešavanja na tom mjestu, te postoje osnovane sumnje da su snimci korišteni za prepoznavanje učesnika protesta i vršenje pritiska na njih. Tako je, recimo, RTRS [Radio televizija Republike Srpske] objavio listu s imenima, prezimenima, ličnim brojevima i adresama stanovanja tridesetak osoba koje su učestvovala na protestima. Lista je bez svake sumnje došla iz policijskih izvora, tim prije što su neke od osoba čiji su podaci objavljeni imale krivične ili prekršajne policijske “dosjee”, što je iskorišteno da se protesti predstave kao “kriminalni”. Nakon javne osude ovakvog poziva na linč, RTRS je uklonio članak sa svoje stranice, ali je on, s nezakonito objavljenim ličnim podacima, ostao dostupan na portalu novinske agencije „Srna“ i ostalih medija koji su ga prenijeli.”

U avgustu 2018. Slobodan Vasković, kolumnista koji je od samog početka pratio slučaj Davida Dragičevića, često otkrivajući podatke koje drugi mediji nisu objavili, napisao je kolumnu u kojoj je tvrdio da je načelnik Jedinice za prevenciju u Upravi za borbu protiv terorizma Dejan Mitrić nastavio odobravati nelegalno prisluškivanje: „Mitrićeva jedinica radi monitoring telefona, a da bi to mogao da čini, on je najvažnije osobe iz grupe ‘Pravda za Davida’ zaveo kao ‘teroriste’. Pojedini inspektori su se pobunili protiv Mitrića zato što nezakonito radi monitoringe telefona osoba iz Grupe ‘Pravda za Davida’. Neki od njih su napisali službene zabilješke na te okolnosti, ali to nije spriječilo Mitrića da nastavi sa svojim prljavim poslovima [...]“.⁸¹

77 <https://www.facebook.com/pravdazadavidadragicevica>

78 <https://infomediabalkan.com/ko-je-spjunirao-pravdu-za-davida-skrivene-kamere-u-rogatici-banja-luci-video>

79 <https://eu-monitoring.ba/en/>

80 https://eu-monitoring.ba/site/wp-content/uploads/2019/04/alternativni_bhs-1.pdf

81 <https://slobodanvaskovic.blogspot.com/2018/08/mitric-visoki-funkcioner-mup-rs-vodece.html>

U oktobru 2018. Radio Slobodna Evropa objavio je članak o prisustvu kamera tokom okupljanja aktivista, izvještavajući da su “u Banjaluci prisutna oklopna policijska borna kola, a policajci su skriveni i na objektima oko Trga Krajine odakle snimaju kamerama i prate situaciju.”⁸² Aktivistica Daniela Ratešić Došen tvrdila je da je tokom okupljanja u Banja Luci policija nelegalno pratila članove grupe, te opisala kako su pratili njihovo kretanje slanjem imaginarnih SMS poruka s njihovih mobilnih telefona.⁸³

Smrt Davida Dragičevića još uvijek nije ispitivana pred sudom. Ni pritisak na učesnike protesta, posebno na organizatore protesta s ciljem njihovog zastrašivanja, putem digitalnog nadzora nije nikad bio predmetom nekog pravnog postupka.

Cyber sigurnost i antidiskriminacija

Zabrana diskriminacije u BiH uređena je brojnim pravnim aktima, od međunarodnih do domaćih zakonskih okvira. Zemlja je potpisnica brojnih međunarodnih dokumenata u oblasti ljudskih prava i obavezna je provoditi aktivnosti na ispunjavanju preuzetih obaveza. Sljedeći međunarodni sporazumi Ujedinjenih nacija, čija je BiH potpisnica, sadrže odredbe o nediskriminaciji:

- ❖ *Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije* (CERD)⁸⁴
- ❖ *Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena* (CEDAW)⁸⁵
- ❖ *Konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica*⁸⁶
- ❖ *Konvencija o pravima djeteta* (CRC)⁸⁷
- ❖ *Konvencija o pravima osoba s invaliditetom* (CRPD)⁸⁸
- ❖ *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (ICCPR)⁸⁹
- ❖ *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* (ICESCR)⁹⁰
- ❖ *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* (UDHR)⁹¹
- ❖ *UNESCO-ova Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju.*⁹²

82 <https://www.slobodnaevropa.org/a/29527766.html>

83 <https://www.klix.ba/vijesti/bih/danijela-ratesic-dosen-policija-je-nelegalno-pratila-clanove-grupe-pravda-za-davida/181108124>

84 https://legal.un.org/avl/pdf/ha/cerd/cerd_e.pdf

85 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-againstwomen>

86 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>

87 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

88 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>

89 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

90 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>

91 <https://www.ohchr.org/en/universal-declaration-of-human-rights>

92 http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Četrnaest odbora UN-a uspostavljeno je u skladu sa posebnim odredbama ovih konvencija kao mehanizmi za praćenje njihove provedbe. Jedno od tijela unutar sistema UN-a koja imaju odgovornost za praćenje ljudskih prava i diskriminacije je i Vijeće za ljudska prava kroz Univerzalne periodične preglede (UPR) i Posebne postupke.

Mehanizmi za zaštitu ljudskih prava i nediskriminaciju u okviru Vijeća Evrope uključuju Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i njene protokole i druge sporazume čija je BiH potpisnica, kao što su Protokol 12 uz Konvenciju koji poziva na zabranu diskriminacije.

Unutar države, zakoni koji definiraju diskriminaciju su Zakon o zabrani diskriminacije⁹³ i Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH.⁹⁴ Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH uređuje, promiče i štiti ravnopravnost spolova, jamči jednake mogućnosti i ravnopravan tretman svih osoba, bez obzira na spol, u javnoj i privatnoj sferi, te uređuje zaštitu od diskriminacije. U Članu 2, stav 3 jasno se zabranjuje diskriminacija na temelju spola i spolne orijentacije. Zakon o zabrani diskriminacije predviđa posebne mehanizme zaštite i opisuje mjere usmjerene ka borbi protiv diskriminacije i njenom uklanjanju, a to su prvenstveno postupci za podnošenje pritužbi Instituciji Ombudsmena, kao i odgovarajuću pravni i administrativni postupci. Zakon o ravnopravnosti spolova izričito zabranjuje izravnu i neizravnu diskriminaciju na temelju spola ili seksualne orijentacije i zabranjuje uznemiravanje, seksualno uznemiravanje, te poticanje na diskriminaciju. On takođe zabranjuje nasilje utemeljeno na spolu u javnoj i privatnoj sferi života, kao i viktimizaciju.

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, glavna institucija nadležna za zaštitu od diskriminacije, ili de facto tijelo za ravnopravnost, je Institucija Ombudsmena za ljudska prava BiH.⁹⁵ Zakon takođe utvrđuje ulogu Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice u sprečavanju diskriminacije i borbi protiv nje. Mehanizmi za zaštitu od spolne diskriminacije, kako to definira Zakon o ravnopravnosti spolova, su Agencija za ravnopravnost spolova BiH,⁹⁶ Gender centar RS⁹⁷ i Gender centar FBiH.⁹⁸ Oba zakona određuju mogućnost sudske zaštite, za što su propisani posebni postupci.

Domaći zakonski okvir u BiH još uvijek ne prepoznaje diskriminaciju na internetu samu po sebi. Međutim, 26. aprila 2022. po prvi put je Opštinski sud u Sarajevu povrdio jednu (prvostepenu) presudu za diskriminaciju protiv LGBTIQ+ osoba.⁹⁹ Bivša članica Skupštine Kantona Sarajevo Samra Ćosović Hajdarević napisala je javnu objavu na svojoj Facebook stranici reagirajući na najavu prve Povorka ponosa u BiH 2019. Napisala je: "Državo nemaš pravo da se žališ, sve dok stanje naroda ne popraviš. Veliku važnost i značaj je dobila jedna mala skupina od 15 aktivista i aktivistkinja iz Prijedora, Banja Luke, Sarajeva, Bijeljine, Tuzle i ostalih dijelova BiH. Njih 15 je dovoljno da pokrenu inicijativu za povorku i organizuju te tzv. Povorka ponosa koje imaju za cilj da upropaste državu i njen narod".

93 <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-zabrani-diskriminacije-u-BiH.pdf>

94 https://www.gcfbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/ZoRS_32_10_H.pdf

95 <https://www.ombudsmen.gov.ba/Default.aspx?id=0&lang=EN>

96 <https://arsbih.gov.ba/>

97 <https://www.ravnopravnors.com/>

98 <https://www.gcfbih.gov.ba/>

99 <https://soc.ba/en/the-first-judgement-for-discrimination-against-lgbti-persons/>

“Svako ima pravo na život kakav želi, tako isto imamo i mi svoje pravo da biramo s kim želimo da živimo. Želim da se ovakvi ljudi izoluju i sklone što dalje od naše djece i društva. Neka idu negdje drugo i prave sebi grad, državu, zakone i svoja prava koja im niko neće osporavati. Ali ovdje NE!”, navela je ona.

U javnom saopštenju odmah nakon izricanja presude, Lejla Huremović iz organizacionog odbora Povorke ponosa, izjavila je: “Ova presuda je veoma važna jer je dokazano da se zbog širenja govora mržnje i pozivanja na nasilje prema LGBTIQ+ osobama u online sferi (društvenim mrežama) može [šire] utjecati na kvalitetu života LGBTIQ+ osoba, odnosno može dovesti do fizičkog nasilja. Ovo je potvrda da govor mržnje i pozivanje na nasilje na društvenim mrežama, pogotovo javnih ličnosti i političara, nije dopustivo i da se može sankcionirati. U duhu ovogodišnje bh. Povorke ponosa, koja je 25. juna, neka svima ova presuda bude opomena da će svaki govor mržnje i pozivanje na nasilje biti prijavljen i da ćemo očekivati iste presude.”

Za potrebe ovog istraživanja, a prije izricanja ove presude, razgovarali smo sa Huremović o diskriminaciji i govoru mržnje s kojim se suočavaju ona i druge osobe uključene u Povorku ponosa, kao i o pitanjima slobode okupljanja u vezi sa prvom bh. Povorkom ponosa. Ona je kazala da su prijetnje s kojima su se suočili na internetu uključivale poticanje na nasilje i da su sve one predstavljale govor mržnje, kao i da su sve one prijavljene. Ona je dodala: “Znamo da je policija pozvala određene osobe na razgovor tokom organizacije Povorke ponosa, ali nemamo mnogo informacija o ishodima tih slučajeva.”

DALJNI KORACI

S obzirom na složen pravni i pravosudni sistem BiH, građani se suočavaju s preprekama kada traže pravnu zaštitu kroz formalni pravosudni sistem. Njihova prava često se ne ostvaruju u potpunosti, što dovodi do nepovjerenja u pravni sistem i vladavinu prava. Na temelju izazova tokom pripreme ovog strateškog dokumenta i nalaza ovog istraživanja, iznosimo sljedeće preporuke za djelovanje raznih zainteresiranih strana kako bi se poboljšalo ostvarivanje ljudskih prava u cyber prostoru, te kako bi BiH bila bolje pripremljena za cyber napade koji pogađaju zemlju u cjelini, njene institucije i njenu ekonomiju, pa sve do života pojedinaca.

Zakonodavci i kreatori javnih politika:

- ❖ Zakonodavci i kreatori javnih politika trebaju povećati prepoznatljivost cyber sigurnosti i pitanja povezanih sa ljudskim pravima u raspravama o javnim politikama. Oni trebaju prikupiti relevantne informacije i steći bolje razumijevanje korelacije između cyber sigurnosti i ljudskih prava kako bi informirali rasprave o politikama i omogućili im da predlažu zakone i politike koji bolje odgovaraju trenutnim potrebama.
- ❖ Zakoni i politike trebaju biti formulirani tako da uzimaju u obzir cyber norme i norme u području ljudskih prava na svim nivoima u BiH, uključujući i na državnom nivou.
- ❖ Zakonodavci moraju surađivati u cilju usvajanja nacionalne strategije cyber sigurnosti, kako bi se izbjeglo da BiH zaostaje u zahtjevnom okruženju u kome su cyber napadi u porastu.

Vladine agencije i institucije:

- ❖ Institucije trebaju biti otvorenije za suradnju i komunikaciju sa javnošću i sa medijima sa ciljem boljeg služenja javnosti.
- ❖ One bi takođe trebale u većoj mjeri surađivati sa drugim institucijama u regiji i u ostatku Evrope kako bi učile iz dobrih praksi i bile bolje osposobljene da razviju procedure koje su potrebne.
- ❖ Bolja koordinacija sa drugim relevantnim organizacijama širom zemlje, na svim nivoima i u svim oblastima, od ključne je važnosti. To obuhvata traženje informacija i djelovanje u suradnji sa NVO-ima, grupama za zaštitu ljudskih prava, novinarima i međuvladinim organizacijama u BiH koje djeluju u oblasti ljudskih prava i sloboda, sigurnosti i cyber sigurnosti.
- ❖ Potrebno je što je prije moguće uspostaviti državni CERT.

Tužitelji i sudstvo:

- ❖ Tužitelji i sudije trebaju proći posebnu obuku (po mogućnosti osiguranu od strane međunarodne zajednice i zasnovanu, na primjer, na praksama EU) kako bi bolje razumjeli izazove koje donosi reguliranje cyber prostora i važnost zaštite ljudskih prava kada se ona krše.
- ❖ Teme obuke trebale bi uključivati ljudska prava, posebno rodna i manjinska prava, kao i opšte informacije o funkcioniranju interneta i cyber normama – s obzirom da rasprave o politikama i medijski izvještaji često koriste izraz “cyber norma” za instrumente politike koji u stvari nisu norme. BiH su potrebne mjere upravljanja kako bi bolje regulirala cyber prostor.

Neprofitne organizacije, civilno društvo i mediji:

- ❖ Civilno društvo i mediji, te pojedinci koji djeluju na sjecištu ljudskih prava i digitalne i cyber sigurnosti trebaju sklapati saveze kako bi radili na jačanju svjesnosti i kapaciteta drugih organizacija.
- ❖ Potrebno je više javnih kampanja civilnog društva i medija na temu važnosti cyber sigurnosti i o tome kako ona utiče na živote ljudi. Partneri u ovom savezu trebaju blisko surađivati na vršenju pritiska na kreatore politika i zakonodavce, putem dostavljanja informacija sa terena, kako bi se oni više zalagali za predlaganje zakona koji vode računa o sigurnosti i ljudi i države u cyber prostoru.
- ❖ BiH trenutno nema bazu podataka o kršenjima ljudskih prava u digitalnoj sferi. To bi mogao biti jedan od prvih koraka na kojima bi takav savez radio kako bi se osigurali bitni podaci o slučajevima kršenja u BiH.

Kao opšti zaključak i preporuka, BiH je potreban prostor za dijalog gdje se svi relevantni akteri mogu okupiti, povezati i dijeliti svoje izazove, postaviti ciljeve i skupa raditi na pronalaženju rješenja koja svima najbolje odgovaraju. Takav prostor mogao bi se osigurati ili putem ponovnog pokretanja neaktivnog Foruma za upravljanje internetom ili stvaranjem novog prostora, kao što je neki otvoreni forum, sa godišnjim sastancima i aktivnostima koje bi se provodile tokom cijele godine.

